

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מבוארים ומורחבים בלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת דברים - גיליון מס' 64

בעניין אבלות על החורבן, לימוד תורה בערב ת"ב, איסור לימוד תורה ורחיצה בת"ב

דברי הקדמה

בגמ' (תענית דף ל:) איתא כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה, ושאינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה. **ובמאירי** (שם) כתב 'כל שנוהג ביום זה דרך מצוה מלומדה ואינו מעורר את לבו להתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה'. ומבואר מדבריו שלא די בזה שהאדם נוהג בכל מנהגי האבילות בת"ב, מתענה ואומר את סדר הקינות וכו', כדי שיזכה לראות בשמחתה, אלא שצריך שיתאבל על ירושלים באופן שירגיש את האבל בלבו, ויעורר את ליבו להתאבל על ירושלים, ואז יזכה לראות בשמחתה, אבל כל שאינו מתאבל כך, אלא נוהג מנהגי האבילות כמלומדה, אינו נכלל בדברי הגמ' שזוכה ורואה בשמחתה.

ובדומה לזה שמעתי מהגאון רבי יהודה אריה דינר שליט"א לגבי הדין של שתיית כוס הבדלה בימי התשעת הימים, **שבשו"ע** (סימן תקנא סעיף י) כתב שמותר לשתות יין הבדלה וברכת המזון, אך **ברמ"א** (שם) חולק וכתב שנוהגין להחמיר שלא לשתות יין בברכת המזון ולא בהבדלה, אלא נותנים לתינוק, ובמקום דליכא תינוק מותר בעצמו לשתות ההבדלה. **ובמשנ"ב** (שם ס"ק ע) איתא שנותנים לקטן שהגיע לחינוך וישתה רוב הכוס, ודוקא אם לא הגיע עדיין לגיל שיכול להתאבל על ירושלים. היינו שהגיל של 'תינוק' לעניין זה הוא קטן שהגיע לחינוך לגבי מצוות ההבדלה אך לא הגיע עדיין לגיל שיכול להתאבל על ירושלים. ואמר הגאון הנ"ל בשם מרן הגר"נ קרליץ זצ"ל שאף שקטן בגיל צעיר כבר יודע לנהוג בכל מנהגי האבילות בת"ב, כגון לחלוץ מנעליו, ולישב על הארץ וכו', אך כל זמן שהילד אינו לומד תוס', עדיין לא הגיע לגיל זה שיכול להתאבל על ירושלים, שבדיני אבילות לא די שמקיים ההלכות והמנהגים אלא שצריכים 'להרגיש' את האבלות, וילד בגיל זה שעדיין אינו לומד תוס' משום שעדיין אינו בר הבנה להרגיש את הסברות, אף בדיני האבילות על ירושלים עדיין אינו בר הבנה להרגיש באבילות (ולפי הגדרה זו גיל התינוק המתאים להגדרה זו הוא בין שש-שבע שנים ועד גיל תשע שנים בערך), ודבריו מחודשים הם (לומר דדווקא בלימוד התוס' נחשב הילד לבר הבנה, ובלימוד הגמ' עצמה עדיין אינו נחשב לבר הבנה - וצ"ע). ואמר הגאון הנ"ל שכשאמר דברי מרן הגר"נ קרליץ זצ"ל אלו למרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל, אמר שלפי דבריו יוצא שאף הרבה מבוגרים בגילאי שלושים וארבעים יש שלפי הגדרה זו עדיין אינם מתאבלים על ירושלים כראוי.

וראוי לציין מה שראיתי בשם מרן הגר"ר משה פיינשטיין זצ"ל שהיום נוהגים דהמברך שותה היין אף כשיש שם תינוק, ומה

שמובא ברמ"א (הנ"ל) אינו אלא משום דבזמנו נהגו להבדיל על שכר, ושכר מותר בשתייה בתשעת הימים, ולכך שתיית יין בהבדלה לא היה הציוור הרגיל ששותה בו כל מוצ"ש, ואם בא להבדיל על יין צריך שיתן לתינוק, אבל היום נוהגים להבדיל דוקא על יין וא"כ מותר אף לגדול לכתחילה. ובהליכות שלמה (בין המצרים דף תכח) הביא שמרן שהגרשז"א זצ"ל היה שותה היין מכוס ההבדלה במוצאי שבת חזון אף כשהיה לפניו קטן שהגיע לחינוך, שכיון שלא נתבאר להדיא אימתי הוא שיעור זה (של קטן שהגיע לחינוך אך לא הגיע לגיל להתאבל על ירושלים), ולדידן קשה לשער הדבר, יש נוהגים שהמבדיל שותה כל הכוס בעצמו. ובספר כאיל תערוג (מועדים דף רעח) הביא שמרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל היה שותה היין בעצמו במוצאי שבת חזון כי לא מצא קטן הראוי לשתות, ותמה רבינו, וכי יש קטן שמבין הברכות והגיע לחינוך אבל אינו מבין שיש להתאבל, ומי יכול לומר על כך, ומשום קושיא זו - כל השנים היה שותה בעצמו את יין ההבדלה ולא נתן לקטן. והוסיף בנו של מרן זצ"ל, שפעם הביאו לפני רבינו - קטן, שאמרו שהגיע לחינוך אך אינו יודע להתאבל, ורבינו לא היה נוחא לו מזה כל כך, כי סבר שאין כזה דבר, ומ"מ נתן לקטן לשתות.

משנכנס אב מעטים בשמחה

בשו"ע (סימן תקנא סעיף א - עפ"י הגמ' בתענית דף כט.) איתא משנכנס אב מעטין בשמחה, ובר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי (ישראל שצריך להתדיין עם עכו"ם), לישתמיט מיניה, דריע מזליה, עכ"ל. **ובריטב"א** (שם) שאף שאין מזל לישראל, זהו דווקא בשאר ימי השנה אבל בשני חדשים אלו (היינו אב, וכן אדר שאיתא בגמ' ש'מזלו של ישראל טוב בו) יש מזל כי כך נגזר עלינו מן השמים. עוד כתב שאפשר ש'מזל' לאו דוקא אלא שגזירה נקראת מזל בלשון בני אדם, עכ"ל. ובהגהות חתם סופר (על השו"ע שם) איתא 'כיון דאתחזיק שלשה זמנים דחמשה דברים ארעו בתשעה באב, לית ביה משום "לא תעוננו"' (היינו נחשוש), עכ"ל. ובדבריו צריך לומר שאף מה שמובא בגמ' שמי שיש לו דין עם הנכרי ימציא עצמו לדון עמו בחודש אדר דבריא מזליה, הוא משום דבחודש אדר גם איתחזק לחודש שיש בו מזל טוב לישראל. אך באמת דין זה של דין עם הנכרי באדר אינו מובא ברמב"ם טוש"ע כמו הך דינא להשתמט מדין זה בחודש אב, וכבר הקשו המפרשים בזה, ואכמ"ל. והנה שמעתי מהגאון רבי יהודה אריה דינר שליט"א בשם הגה"צ רבי יעקב אדלשטיין זצ"ל שפעם מישהו הגיע אליו ושאלו אם ראוי לו לילך לבית משפט עם רשויות המס בחודש אב, וענה הגה"צ

זצ"ל שכאן בארץ גם הם יהודים, וגם להם 'ריע מזליה' בימים אלו, וכל דברי הגמ' הוא רק באופן שיש לו דין עם עכו"ם, דאז לישראל ריע מזליה, ויכול להשפיע על דינו. ולפי דבריו יוצא שאף לגבי המעלה של דין בחודש אדר, לכאורה כשהדין הוא בין ישראל (ואף כשהצד השני הוא חילוני) אין שום מעלה להתדיין בחודש זה כיון דלשני הצדדים יש בחודש זה 'בריא מזליה'. וכבר העירו לגבי אמירת ברכת 'מזל טוב' כל השנה, והלא אין מזל לישראל.

וראוי לציין מה שראיתי בספר הליכות שלמה (שם) שהביא בשם מרן הגרשז"א זצ"ל שאע"ג שצריך להרגיש את ה'אשרינו מה טוב חלקינו' וכו' בימי אב, אסור לזלזל בההלכה שצריך למעט בשמחה. ואמרו לו שיש שפירשו: משנכנס אב - ממעטין את הצרות - 'בשמחה', ומחה הגרשז"א זצ"ל על כך בתוקף באמרו, כמה מן הסילוף והרחקת האמת יש בכגון דא, והיתכן לעשות דברי תורה פלסטר ח"ו, והגדולים שאמרו מעין זה ודאי לא נתכוונו אלא על עבודת ה' בתורה ומצוות בשמחה כראוי אף בימים אלו, אבל מי פתי יעקור ח"ו פשט דברי חז"ל ממשמעותן שאין שמחים בימים אלו כלל, וכמ"ש הפוסקים על דברי השו"ע, דממעטין בשמחה היינו שאין שמחים בו כלל, וכמה גדול הכאב על הזלזול בהלכתא רבתא דא של אבלות החורבן. ובספר כאיל תערוג (מועדים דף רעט) הביא בשם מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל שהנהגה ודאי אף בת"ב צריך לעשות המצוות בשמחה וכגון מצות ציצית, ואף בת"ב צריך לשמוח מאוד במצוות וכו', עכת"ד.

ומעניין לעניין באותו עניין פעם היה מעשה באחד ממכריי שנכנס למעונו של מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א ואמר לו שהוא בעצבות, וענה הגר"ח שליט"א 'למה אתה בעצבות - זה לא ת"ב'. ודברים אלו חדרו את לבו של השומע (שהגיע מיוחד מחו"ל למעונו של מרן הר"ח שליט"א בשביל לקבל חיזוק, ורק היה בארץ לכמה שעות בודדות, ויצא מיד מנתב"ג לביתו של מרן שליט"א, ואח"כ חזר לשדה התעופה בחזרה לחו"ל), והיה חוזר על משפט זה הרבה מאוד למשך תקופה ארוכה, עד שהשתנה מבטו על החיים שלו.

אם ראוי לקבוע יום זיכרון לשאר הטרגדיות שאירעו לישראל

בעניין אם ראוי לקבוע יום זיכרון לשאר הטרגדיות שאירעו לכלל ישראל אחרי המאורעות של תשעה באב, או שבתשעה באב כבר מתאבלים גם על כל שאר הצרות שאירעו לעם ישראל במשך הדורות בעקבות החורבן ופיזוריהם בארצות, עיין בשו"ת אגרות משה (יו"ד חלק ד סימן נז) שכתב, הנה בקינות שכל ישראל אומרים בתשעה באב - מפורש שם שלא תיקנו יום מיוחד לתענית ולבכיה על גזירות מסעות הצלב, שהיו הגזירות בכל מדינות אירופה שגרו שם רוב היהודים ונחרבו כמה עיירות וכרכים ונקרא על שם שנת תתנ"ו, וגם בא"י הרגו שם הרבה יהודים, משום דאין לקבוע עוד יום לתענית ולבכי, שלכן צריך להזכירם בקינות שאומרים בתשעה באב על חורבן המקדש, ומאותו טעם עצמו אין לקבוע יום אחד מיוחד גם לגזירות שהיו בזמננו, והוא בכלל כל הגזירות שהיו במשך כל הגלות הארוך הזה וכו', וגזירות דהיטלער דהיו על כלל ישראל וכו', שייך לחורבן שנמצאנו בגלות, שאין קובעין עוד יום תענית ובכיה כדאיתא בקינות, עכת"ד. ובספר עובדות והנהגות לבית בריסק (תולדות הגרי"ז מבריסק זצ"ל חלק ב דף לז),

איתא שכאשר העלו בשעתו את הרעיון לעשות יום צום ותענית זכר למאורעות השואה, התנגד לכך מרן הגרי"ז זצ"ל בכל תוקף, והראה לקינה שכתוב בה 'אין להוסיף מועד'.

הוספה על הקינות המקובלות לתשעה באב - קינה נוספת על השואה וכדו'

אמנם להוסיף בתוך הקינות המקובלות לתשעה באב קינה נוספת עבור הקהילות שנחרבו ועל הקדושים הי"ד שנהרגו בשנות הזעם, אין כ"כ קפידא בזה, עיין מה שהובא בספר הליכות שלמה (תשעה באב פרק טו ארחות הלכה לו) שהגרשז"א זצ"ל עשה מעשה בשנה אחת להוסיף קינה מסוימת, ואולם לאחר שלא כל גדולי הדור קיבלו את הדבר - לא הוסיף עוד לדבר בזה. אמנם בספר מפי האיש (הנהגות הגרי"ש זצ"ל דף קפ-קפא) כתב שנוהג הגרי"ש זצ"ל לומר בקינות לפני א-לי ציון - עם כל הציבור - קינה על השואה (שחיבר האדמו"ר מבאבוב זצ"ל), ועיין עוד שם שכתב, שמעתי מהגרי"ש זצ"ל שחייבים להזכיר בקינות את השואה, והזכרתי לו את הויכוח שהיה לו עם הגרא"מ שך זצ"ל על הקינות (שהגרי"ש זצ"ל ועוד הרבה רבנים - ובתוכם הג"ר משה פיינשטיין זצ"ל אמרו לומר קינות על השואה, אכן הגרא"מ שך זצ"ל סבר שאין לומר), וענה, שהוא (הגרא"מ שך זצ"ל) סבר שלא שייך שכל מי שירצה יוסיף תפילות, ואני סבור שגם כל הקינות הישנים - האם חיברו את זה גדולי עולם, מי אמר?!. ובשו"ת תשובות והנהגות (חלק א סימן של) כתב שאם רב גדול רוצה לתקן כך בקהילתו - הרשות בידו, אבל יש למנוע לעשות תקנה כללית לכל כלל ישראל, כי אין אנו ראויים לתקן תפילות חדשות, ומעוד טעמים. ועיין עוד בעניין זה בספר שערי נחמה (דף כא-כב בהערה יד).

לימוד תורה בערב ת"ב

איתא ברמ"א (סימן תקנ"ג סעיף ב) שנהגו שלא ללמוד בערב תשעה באב מחצות ואילך כי אם בדברים המותרים בתשעה באב, ולכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות וכו'. והנה לגבי ערב ת"ב שחל בשבת (וכמו בשנה זו - תשפ"א), והביא במשנ"ב (שם ס"ק י) שהט"ז מפקפק מאד על מניעת הלימוד בשבת, ומסיים דהלומד בשבת אחר חצות לא הפסיד שכרו, והיינו אפילו כשחל תשעה באב בשבת, וכל שכן כשחל ערב תשעה באב בשבת, ונראה דיש לסמוך על זה.

וידועים דברי החתם סופר (שו"ת חת"ס - או"ח סימן קנו) שכתב לפרש טעם האיסור ללמוד מחצות ואילך בערב ת"ב, שהוא משום דכל מה שלומד מחצות ואילך עדיין מחשבתו עליו והרהורו עליו בלילה, ונכנס לאבל כשהוא שמח, שלכן גם אחר חצות נוהג איסור ת"ב, שאיננו משום אבילות דערב ת"ב עצמו אלא משום לילה שאחריו, ולפי"ז מתורץ למה שאר האיסורים אינם מתחילים בחצות.

וכשערב ת"ב חל ביום חול, כתב במשנ"ב (שם ס"ק ח) שכל זה אינו מדינא, דהא מותר בערב ט"ב מדינא כל החמשה עיניו, ועיקר הטעם שנהגו לאיסור הוא משום דיכול ללמוד דברים המותרים. ומהרבה אחרונים משמע שתפסו המנהג הזה ולא ערערו עליו, אמנם יש כמה מהאחרונים שפקפקו מאד על המנהג הזה ואף הם עצמם למדו אחר חצות, וביניהם הרש"ל, והתיר גם לאחרים בזה, וגם סברו דהוא מביא הרבה לידי ביטול תורה דהלומדים, שמתרשלים ללמוד דברים המותרים בתשעה באב, דאין אדם לומד אלא מה שלבו חפץ, ועל כן

דעתם להקל בזה. וכן החיי אדם (כלל קלד סעיף י) כתב שהוא חומרא בעלמא, וע"כ נראה דמי שרוצה להקל בזה אין מוחזין בידו. ועיין עוד בביאור הלכה (שם ד"ה ולכן) במה שהביא מספר מאמר מרדכי 'דברים חריפים' בזה.

ובערוך השלחן (שם סעיף ד) הביא פלוגתת הפוסקים, וסיים - **ויש לסמוך על המקילין משום ביטול תורה**, ויש מי שכתב שהרי יכול ללמוד דברים המותרים, ואין זו טענה, דאנו רואים בחוש דכיון דמפסיק מלימודו הרגיל אינו לומד עוד, וכ"כ הגר"א דחומרא יתירא הוא, ולכן מי שלומד בכל ערב ט"ב עד הלילה לא הפסיד שכרו.

אך בספר קרא עלי מועד (דף נז - הערה מכת"י של מרן שר התורה הגר"ח קנייבסקי שליט"א) הביא שהחזו"א זצ"ל לא רצה להקל בלימוד אחר חצות בערב ת"ב ואפילו בשבת.

ובספר כאיל תערוג (מועדים דף רעה, רפב) הביא שמרן הגר"א זצ"ל שטיינמן זצ"ל היה מפסיק מלימודו מחצות היום בערב ת"ב, ומאז עבר ללמוד דברים המותרים בת"ב. ואמר שהאוחז באמצע סוגיא, אין צריך להפסיק מיד כשמגיע זמן חצות, אלא יגמור העניין שאוחז בו.

וראוי לציין מה שראיתי בפוסקים שלכו"ע מותר ללמוד בדברים הרעים בערב ת"ב בעיון - ועיין להלן במה שנביא מהפוסקים בעניין לימוד דברים הרעים בעיון בת"ב עצמו.

איסור רחיצה בתשעה באב

כתב בשו"ע (סימן תקנ"ד סעיף ז) שהרחיצה אסורה בתשעה באב בין בחמין בין בצונן, ואפילו להושיט אצבעו במים אסור. וכבר הוכיחו כמה אחרונים (עיין בספר מנחת חינוך מצוה שיג, ובחידושי הגר"ז ריש הלכות תעניות) שיש 'שתי דינים' באיסור הרחיצה בתשעה באב, האחד מצד דין אבלות, והאחר מדין חומר ת"ב שעשאוהו כיום הכיפורים. והוכיחו כן מהא דלא נאסר האבל בהושטת אצבעו במים, משא"כ בת"ב שאסור אפילו להושיט אצבעו. וכבר העיר בריטב"א (תענית יג:) מאי טעמא תיקנו חכמים לאסור אף הושטת אצבעו במים משא"כ באבל, ותיירץ שלא החמירו באבל כולי האי לפי שז' ימים הם וצער גדול הוא והוי גזירה דאין הציבור יכול לעמוד בה, משא"כ בת"ב דחד יומא הוא. ועוד דאבילות דכל ישראל החמירו טפי, עכת"ד. ורואים מדברי הריטב"א דסבר דדין האבילות בת"ב הוא כן מדיני אבילות באבל, והא דהחמירו בזה בהושטת אצבעו במים הוא לא מדין חומר שיש בת"ב שהשוו זה ליוהכ"פ אלא מדיני האבילות עצמה, או משום שהציבור יכול לעמוד בו או משום שהוא אבילות דכל ישראל.

פרטי דינים באיסור רחיצה

[א] נטילת ידיים שחרית - ד' פעמים

בשו"ע (סימן תקנ"ד סעיף י) כתב, נוטל אדם ידי שחרית, וצריך לזהר שלא יטול ידי אלא עד סוף קשרי אצבעותיו, עכ"ד. ואע"ג שהרחיצה אינה לתענוג שלכן שריגן ליטול הידים עד סוף קשרי אצבעותיו וכמ"ש המשנ"ב (שם ס"ק כא), אמנם כיון שע"פ דין הוי חיוב נטילת ידיים רק עד קשרי אצבעותיו כמבואר במג"א ומחצית השקל (סימן ד ס"ק ז, ובשע"ת שם סק"ה ובעוד אחרונים), לכן אין ליטול יותר מן הצורך בתשעה באב.

והנה לפ"ז מי שרגיל כל השנה לטול ידי ח' פעמים, היה ראוי שבת"ב ימנע עצמו מכך, ויטול רק ג' פעמים לכל יד, דהא כתב השו"ע (סימן ד סעיף ב) שידקדק לערות עליהן מים שלש פעמים להעביר רוח רעה. ואע"ג שיש שכתבו להחמיר ליטול ד' פעמים (משנ"ב שם סק"י בשם המעשה רב), הלא אין זה מדינא אלא חומרא, וא"כ לכאורה דומה למה שמדקדקין ליטול בת"ב רק עד סוף קשרי אצבעותיו כיון שזהו השיעור של נט"י מדינא.

אך עיין במטה אפרים (סימן תריג סעיף ה, ואלף למטה שם ס"ק ז) לגבי יוה"כ, שאם נכנס לבית הכסא קבוע ועשה צרכיו וכו' צריך ליטול ידי וכו', ומ"מ אין לו ליטול ג"פ אלא פעם אחת עד סוף קשרי אצבעותיו, והנהוג בכל השנה ליטול ידי אחר יציאתו מבהכ"ס ג"פ, יכול ליטלו גם היום כדרכו. אבל מ"מ לא יטול אלא עד סוף קשרי אצבעותיו, עכ"ד. ומבואר מדבריו שאף שמעיקר הדין די בנטילה פעם אחת, מ"מ מי שנוהג ליטול יותר בכל השנה - מותר לו ליטול כדרכו.

וצריך לבאר מאי שנא נטילה בריבוי פעמים שבזה מתירים לנהוג כמנהגו אף שאין זה מעיקר הדין, לבין מקום הנטילה, שבזה אף אם נוהג ליטול את כל היד אין מתירים לו רק עד קשרי אצבעותיו שזה הוא מעיקר הדין, והרי שניהם אינם לשם תענוג אלא כהידור על המצוה ומדוע לחלק ביניהם. ובספר קובץ הלכות (בין המצרים דף רטז) הביא שביאר הגר"ר שמואל קמנצקי שליט"א את ההבדל שבין רחיצה פעם ד' וכו' לרחיצה יותר מקשרי אצבעותיו, דלא דמי, דדוקא בנוגע לרחיצה עד הפרק מחמירין שלא לרחוץ יותר מן הדין אף שרגיל בכך, דהתם כשרוחץ עד הפרק הוי רחיצה חדשה ובזה לא שריגן, אבל בנידו"ד שאינו רחיצה חדשה אלא רוחץ תיכף עוד פעם במקום ההוא שכבר רחץ - אינו כרחיצה חדשה, והוי כעין המשך אחד לרחיצתו. עיי"ש. וכן עיין בשו"ת מנחת שלמה (חלק ב סימן נח אות כח) ששאלו להגרשז"א זצ"ל אם הנהוג ליטול ג' פעמים כשיוצא מבהכ"ס - האם מותר לו לנהוג כן גם ביוה"כ, וענה דיתכן דכיון שהעיקר הוא רק עד סוף קשרי האצבעות לכן מותר שפיר ג' פעמים כדרכו תמיד, אבל לא להוסיף להתרחץ בעוד מקום חדש, שאין זה כ"כ עיקר, אע"ג שכך דרכו כל השנה וכו'.

[ב] הטיל מים או עשה צרכיו

אם הטיל מים או עשה צרכיו נוטל ידי עד סוף קשרי אצבעותיו (רמ"א סימן תקנ"ד סעיף ט, שו"ע סימן תריג סעיף ג), ומי שרגיל ליטול ידי ג' פעמים לסירוגין אחר שהטיל מים או עשה צרכיו - מותר לעשות כן גם בתשעה באב (עיין באות הקודם). ובספר מעשה איש (חלק ה דף כא) הביא שאמר מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שהנהוג ליטול ידי כשיוצא מבית הכסא ו' או ח' פעמים, שאלתי להחזו"א זצ"ל מהו בת"ב, והתיר לי.

ובמטה אפרים (סימן תריג סעיף ז - הובאו דבריו בביאור הלכה סימן תריג ד"ה ואם) כתב לגבי יוה"כ, **אם נכנס לבית הכסא קבוע ולא עשה צרכיו שם ויצא**, לא יטול ידי ביוה"כ וכו' רק יש לו לנקותם בצרור או בכותל וכו'. וראיתי בשם הגר"ש זצ"ל שע"פ זה ה"ה בת"ב אם יוצא מחדר השירותים בלא עשיית צרכים אין לו לרחוץ ידי.

ודרך אגב ראוי לציין מש"כ בשו"ת אור יצחק (חלק ב סימן לה), עובדא ידענא שראיתי בעצמי את מרן רשכבה"ג רבי אהרן

קוטלר זצוק"ל שנטל ידיו בבית הכסא, וזה היה חדר קטן מאד ובקושי היה מקום לעמוד שם, והיה שם מקום לעשיית הצרכים וכיור לרחיצת ידים, ומיד אחר שיצא אמר אשר יצר. מבואר דדעתו הוא שבזמנו מותר ליטול ידים אף בתוך בית הכסא.

ג] כהנים העולים לדוכן

ברמ"א (סימן תריג סעיף ג - בהלכות יוה"כ) כתב, וכן כהן העולה לדוכן נוטל ידיו אע"פ שהן טהורות, דכל רוב רחיצה שאינו מכוסין בה לתענוג מותרת. **ובמשנ"ב** (שם ס"ק ו בשם האחרונים) שיש ליטול כל היד עד הפרק.

ובפמ"ג (שם א"א ס"ק ג) כתב שגם כהנים העולים לדוכן אין להם ליטול אלא עד קשרי אצבעותיהם דוגמת נט"י שחרית, עכ"ל. ד. ומ"מ כתבו האחרונים לחלק ביניהם, דנט"י שחרית שהוא משום רוח רעה, ומדינא אין צריך אלא עד סוף קשרי אצבעותיו שאין רוח רעה שורה אלא על האצבעות, לכן לא ירחוץ עד הפרק, אבל נט"י לברכת כהנים הוא מדינא כדאיתא בשו"ע (סימן קכח סעיף ו), ולכן יש לרחוץ עד הפרק, כיון דאין הרחיצה כלל לתענוג. ועיין עוד בערוך השלחן (סימן תריג סעיף ד) ובדגול מרובה (שם בסימן תריג).

ד] נטילה לאחר הלויית המת

כתב בשו"ע (סימן ד סעיף יח) אלו דברים צריכים נטילה וכו', וי"א אף ההולך בין המתים ומי שנגע במת וכו'. **ובמשנ"ב** (שם ס"ק מג בשם המג"א) כתב דמשמע דאף אם הלך אצל מת אחד או שהלך ללוותו נוהגין בנטילה.

ובספר קובץ הלכות (בין המצרים דף ריח) הקשו להג"ר שמואל קמנצקי שליט"א, דהא כיון שאינו אלא מנהגא, אולי אין ליטול ידיו בתשעת הימים - כמו דקפדינן שלא ליטול כל היד בנט"י שחרית משום דרחיצת כל היד אינו מדינא אלא חומרא, ה"ה בנידו"ד שאינו מדינא אלא מנהגא - נימא שאין ליטול ידיו. וענה, דאע"ג שהביא המשנ"ב זה בלשון 'נוהגין', נראה שאינו סתם מנהגא אלא הוי כרחיצה מדינא. עיי"ש. ועיין עוד בארחות רבינו (חלק ב דף קמא).

ה] העברת לכלוך

בשו"ע (סימן תקנ"ד סעיף ט) כתב אם היו ידיו מלוכלכות בטיט וצואה מותר לרחוץ להעביר הכלל, ולא יטול כל ידיו אלא כפי הצורך להעביר הכלל.

ובהמשך (סימן תקנ"ד סעיף יא) כתב שם בשו"ע שלאחר שניגב ידיו ועדיין לחות קצת, מעבירים על עיניו, ואם היה לפלוג ע"ג עיניו ודרכו לרחצם במים, רוחץ ומעבירו ואינו חושש, דהוה ליה כטיט וכצואה שרוחץ כדרכו ואינו חושש.

ו] נגיעה במקומות המכוסים וכדו'

בשו"ע (סימן צב סעיף ו) כתב, שהעומד בתפלה ונזכר שנגע במקום מטונף די בנקיון עפר או צרורות או מחכך ידו בכותל, ושם (בסעיף ז) כתב שמקום מטונף היינו מקומות המכוסין באדם, לפי שיש בהם מלמולי זיעה, וכן אם חכך הראש. **ובמשנ"ב** (שם ס"ק כט, ועיין במשנ"ב סימן ד ס"ק סא) כתב דמי שנגע במקום מכוסה - די לברכות ולתורה בנקיון בעלמא, אפילו שיש לו מים.

ולפ"ז שעל פי דין מספיק לד"ת בנקיון בלי רחיצה, היה נראה שאין לרחוץ ידיו בת"ב לד"ת, כמו מה דאסרינן רחיצת הידים

עד הפרק בנט"י שחרית כיון דמדינא אין צריך אלא עד קשרי אצבעותיו. ואין זה נוגע למה שכתב השו"ע (סימן תקנ"ד סעיף ט) שאם היו ידיו מלוכלכות בטיט וצואה מותר לרחוץ להעביר הכלל, די"ל דמייירי שנתלכלכו באופן שצריך לנקותם ע"י מים דוקא, ואין ראייה לענין נגיעה במקומות המכוסים, וצ"ע.

אמנם עיין במשנ"ב (סימן תריג ס"ק י) שכתב שמי שנגע במקומות המכוסים ביוה"כ יש לו ליטול ידיו עד קשרי אצבעותיו, ולכאורה יש ראייה משם שמותר ליטול עם מים ואין צריך להקפיד ולנקות נקיון בעלמא בלי מים. אמנם ראיתי בפוסקים שי"ל שהוא רק לענין יוה"כ שמתפללין כל היום, ולתפילה בעי נט"י, אבל בט' באב יש לנקות במידי דמנקי, וצ"ע.

ז] רחיצה בדרך אגב - בנשים המבשלות, בהדחת כלים ומאכלים, ואם צריך ללבוש בתי ידים

עיין במשנ"ב (סימן תקנ"ד ס"ק יט בשם המג"א) שכתב שנשים המבשלות וצריכות לרחוץ הבשר, אף דממילא רוחצות ידיהן - מותר להן לעשות כן.

ובפמ"ג (א"א - שו"ע שם סעיף ט) כתב דאם רוחצת בחמין אי אפשר שלא תהנה, ואמאי יהיה מותר לה לרחוץ הבשר וכו', ותיירץ דדוקא בצונן שרי, שאינו רחיצה של תענוג, עיי"ש. אמנם דבריו לחלק בין צונן לחמין וכו' לא הובאו בפוסקים אחרים, ומסתימת דבריהם משמע דבכל ענין שרי כיון שאינו לשם תענוג.

וראיתי עוד בהרבה פוסקים שאשה המדיחה כלים או מאכלים - אינה צריכה להתחכם ללבוש בתי ידים וכדומה, אלא כל שעוסקת ברחיצה יכולה לעשותו כדרכה כיון שאינה מתכוונת לרחיצה של תענוג.

ח] כלה תוך ל' יום

בשער הציון (סימן תקנ"ד ס"ק לח) כתב שכשם שהקילו לכלה תוך ל' יום לנישואיה לרחוץ פניה שלא תתגנה על בעלה, כך הקילו בסיכה.

ט] מגבונים לחים (בייבי ויפס')

כתב ברמ"א (סימן תקנ"ד סעיף יד) שמותר לשרות מפה במים בערב תשעה באב, ומוציאה מן המים והיא מתנגבת (עד שאין בה טופח ע"מ להטפוח, הא לא"ה אסור - משנ"ב שם ס"ק כז), ומקנח בה פניו ידיו ורגליו, ואפילו אינו עושה כן רק לתענוג שרי כיון שהיא נגובה, עכ"ל. ולפי"ז היה נראה להתיר להשתמש במגבונים כאשר אינם לחים בשיעור של טופח על מנת להטפוח. אמנם ראיתי בפוסקים שקשה מאוד לשער אם המגבון באמת אינו לח כשיעור זה. ועיין עוד מזה בספר ערוך השלחן (שם בסעיף יג).

י] נטילת ידים ראשונים ואחרונים - לחולה האוכל

ראיתי בפוסקים שמי שצריך לאכול פת בת"ב שיטול ידיו עד הפרק כמו שנוטל כל השנה, שאין זו רחיצה של תענוג (שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן קלט, וכן סבר הג"ר משה פיינשטיין זצ"ל - הובא דבריו בספר מועדי ישרון דף קמא, והגרשז"א זצ"ל - הובא דבריו בספר שמירת שבת כהלכתה - חלק א סימן לט אות לא).

עוד ראיתי שאין החולה צריך להימנע מאכילת פת, כדי לחסוך לעצמו את הנטילה, אלא אוכל פת כדרכו. ובשו"ת רבבות אפרים (חלק א סימן שפד) הביא בשם הגר"ח פ' שיינברג זצ"ל ויבדל"ח הגר"ח ק"ק שליט"א שחולה שאוכל מותר לו

ליטול מים אחרונים כדרכו כל השנה. ובשם הגרי"ש זצ"ל ראיתי שנוטל בקצות אצבעותיו, והג"ר משה פיינשטיין זצ"ל (הובאו דבריו בספר מועדי ישרין - שם) סובר שלא יטול מים אחרונים בכלל.

מי שאין לו שום סיפוק והנאה בלימוד - אם מותר לו ללמוד כרגיל בט' באב - יסוד גדול בזה

נשאלתי מת"ח אחד שליט"א שאלה מעניינת, שיש בחורים שממש אין להם שום סיפוק והנאה בלימוד רח"ל, ואדרבה, בעת לימודם הם סובלים רח"ל, מה דינם לגבי ללמוד כל חלקי התורה (אפי' דברים שאינם מהעניינים הרעים) בת"ב, כי הרי עיקר הטעם שאסור ללמוד הוא משום שמביאו לידי שמחה, כדכתיב 'פקודי ה' ישרים משמחי לב' (עיין שו"ע סימן תקנ"ד ס"ק א), וכמו שמצינו שיש שלמדו שהאיסור על הקטנים ללמוד בת"ב הוא רק מחמת השמחה שיש למלמד בלימודם, ולא מחמת הקטנים עצמם, דהקטנים אין להם שמחה בלימודם. ואמרתי לחזק שאלתו, שהרי גם העניינים הרעים שמותר ללמוד בהם בת"ב הם דברי תורה, וכי לאדם גדול בישראל הלומד בעניינים אלו אין לו בהם שמחה, וכי על חלקים אלו בתורה לא נקרא הפסוק 'פקודי ה' ישרים משמחי לב', (ובפרט להפוסקים שהתירו ללמוד בעניינים אלו אף בלימוד בעיון, שוודאי יותר משמח הוא), והאם נאמר אף שכאשר לומדים הלכות אבילות בעיון בשאר ימות השנה אין להם את ה'שמחה של תורה' וה'פקודי ה' ישרים משמחי לב'.

וב"ה מצאתי שבערוך השלחן (סימן תקנ"ד סעיפים א-ד) הקשה שתי קושיות אלו, עיי"ש במה שחידש ותיירץ.

אם יש חיוב ללמוד בדברים המותרים או שהוא רק היתר, ותלוי בנדון אם יש איסור ביטול תורה בת"ב

ידעו מה שחקרו 'הלמדנים' בעניין לימוד דברים המותרים בתשעה באב, אם יש חיוב ללמוד בהם או שהוא רק היתר. ולכאורה בזה תלוי אף השאלה אם יש מושג של ביטול תורה בתשעה באב, כי לכאורה אם יש חיוב ללמוד בהם, א"כ יש אף איסור ביטול תורה, אבל אם הוא רק היתר ולא חיוב - לכאורה לא שייך בזה ביטול תורה.

וידועים דברי הריטב"א (מו"ק טו.) שהקשה אהא דאמרין 'אבל חייב בכל המצוות חוץ מן התפלין', דהא איכא נמי תלמוד תורה. ותיירץ: 'זי"ל שאין למדין מן הכללות אע"פ שאמרו בהן 'חוץ', והכא פשיטא ליה דאסור בדברי תורה, שהן משמחי לב. עוד י"ל, דכיון שקורא ק"ש שחרית וערבית - בהדא סגי ליה, כדאיתא בסוף גמ' (מנחות טז:), ונמצא שאינו פטור ממנה'. עכ"ל הריטב"א. ומשמע מזה דהא דבאבלות וכן בתשעה באב מותר לו ללמוד בדברים הרעים, אינו נקרא שהוא חייב בת"ת, אלא שמוותר לו ללמוד בהם, ודו"ק. וכן פסק הגרש"ז זצ"ל (הליכות שלמה - בין המצרים דף תלח). אך עיין בערוך לנר (סוכה דף כה: ד"ה אבל חייב וכו') שתיירץ, דהא דלא תני לה היינו משום דמותר ללמוד בדברים הרעים, ונמצא שחייב בת"ת. אך כתב שם דמדברי הריטב"א מבואר שהוא באמת פטור, עכת"ד.

וכן כתב בספר קובץ הלכות (פסקי הג"ר שמואל קמנצקי שליט"א בין המצרים דף רמח) שגם בתשעה באב יש חיוב ללמוד תורה ללמוד בדברים המותרים, וממילא גם בת"ב שייך איסור ביטול תורה כרגיל. ורצה בתחילת דבריו להביא ראיה שאין חיוב ממ"ש הטור (סימן תקנ"ט) 'וכן לא יאמר ואני זאת בריתי' וכו' שהכל

בטלים בו מדברי תורה, דאי נימא דאיכא חובת ת"ת גם בט' באב, א"כ עדיין קיים הברית דת"ת. ואח"כ דחה את הראיה, וסובר שיש חיוב. וכן ראיתי בשם הגרי"ש זצ"ל.

והנה ראיתי בספר מנחת אשר (ד' צומות דף רצג) שהביא מאחיו מוריניו הגאון רבי חיים וייס שליט"א גאב"ד דעירנו ביתר עילית, מהא דההולך להקביל פני רבו מותר לעבור עד צוארו במים (עיין שו"ע סימן תקנ"ד סעיף יב), ובמשנ"ב (שם ס"ק כג) איתא שאף שאין מצוה להקביל פני רבו אלא ברגל, מצוה אף בזה שמה ישמע ממנו איזה דבר תורה. ואם תימצי לומר שאין מצות ת"ת בת"ב, איך התירו משו"כ לעבור עד צוארו במים. וע"כ מבואר מדברי מוריניו שליט"א דסבר דאם אין חיוב תלמוד תורה בתשעה באב, אין אף מצוה בלימוד התורה, דאם עדיין יש מצוה בלימוד התורה שמה מפני המצווה עצמה יותר לו ללכת עד צווארו במים כדי לקיים המצווה אף אם אין בזה חיוב.

אך בעל המנחת אשר שליט"א (שם) כתב שא"א להוכיח משם, דלדעתו אף אם אין חיוב תלמוד תורה, עדיין יש מצוה של לימוד התורה, ואולי משום כך התירו לו לעבור במים אף כדי לקיים המצוה בלא שיהא חייב בכך, וכך הוא משמעות לשון השו"ע (שם) 'או לשאר דבר מצוה', וא"כ פשיטא דגם בתשעה באב יש מצוה אם ישמע ממנו ד"ת מענייני היום ובדברים המותרים, ועוד דאפשר שהולך לקבל פניו בת"ב ויהיה עמו גם בצאת היום וישמע ממנו ד"ת בצאתו, וזה פשוט, עכת"ד.

וראוי לציין מה שאיתא בשו"ת דברי יציב (או"ח סימן רמ) שנתן טעם נוסף על מה שאין לומדים בת"ב, והוא להראות שעיקר האבילות על שגלינו מארצנו אינה על שניטלה המלכות והשררה מאתנו, אלא על שרוב הטלטולים ועול הגליות מונעים בעדנו מלעסוק בתורה (עיין בגמ' חגיגה ה:), וכיון שגלו ישראל ממקומן - אין לך ביטול תורה גדול מזה, ועל זה דוח לבנו ומבקשים מהשי"ת שישב שבותנו ויחדש ימינו כקדם, ומלאה הארץ דעה את ה' וכו'.

הרהור בדברי תורה

בהגהות חכמת שלמה (סימן תקנ"ד) כתב דרך עראי אם בא לו איזה הרהור בד"ת אינו מחוייב להסיר ההרהור מלבו, רק לקבוע עצמו בכוונה ללמוד איזה ענין ע"י הרהור - זה אסור דרך קבע, אבל דרך עראי ע"י הרהור מותר.

תלמוד תורה בת"ב - לימוד הדברים המותרים בעיון או בחברותא

ראוי להביא הכרעת גדולי ישראל בעניין זה:

הגר"ח מבריסק זצ"ל, והגרי"ז זצ"ל - בספר שמחת המועדים (דף תסא) כתב שמקובל שכך נקט רבינו חיים הלוי זצ"ל - שמוותר ללמוד בדברים הרעים וכו' בעיון, ובלשונו: 'שתורה בלי עיון לא נקרא תורה' (ואם מותר 'ללמוד' דברים הרעים, בע"כ שמוותר גם הלימוד בעיון). והעידו על הגרי"ז זצ"ל שאחד מהחידושים שכתב בספר הגרי"ז הלוי על הרמב"ם הקשורים לאבילות, התחדש לו בשעה שישב שבעה.

החפץ חיים זצ"ל - במשנ"ב (תקנ"ד ס"ק ד) כתב דמכל מקום מותר ללמוד (בדברים המותרים) אבל לישא וליתן בהלכה בוודאי אסור, ואפילו במקום דמותר ללמוד היינו שילמד בפשוטן

של דברים, אבל לא דרך פלפול, ואפילו בהרהור לפרש דבר חמור אסור, מטעם שיהיה לו שמחה אחר שיתיישב לו. עכת"ד.

ומבואר מדבריו שאף אם לומד דברים המותרים בת"ב, אין היתר כ"א ללומדם בלא עיון, וגם מבואר שהוא חולק על יסודו של הגר"ח מבריסק שתורה הנלמדת בלא עיון אינה נקראת תורה (וכן סובר החזו"א זצ"ל - עיין להלן), אלא דיש אף לימוד שהוא בדרך פשוטן של דברים. והנה מקורו של המשנ"ב בזה הוא מהט"ז (שם ס"ק ב), וכנראה שמרגן הגר"ח והגר"ז זצ"ל סברו בדברי הט"ז שמש"כ דאפילו במקום דמותר ללמוד היינו שילמוד בפשוטן של דברים אבל לא דרך פלפול, הכוונה הוא לא ללמוד בעיון מופרז, אך פשוטן של דברים - ודאי נקראת בעיון, כי תורה בלי עיון לא נקראת אפילו פשוטן של דברים. ודאית להכי יש לומר שהמשנ"ב ג"כ סובר כמו שהם סוברים, ואין ראיה מדבריו שהביא לשונו של הט"ז שחולק עליהם בדבר, ודו"ק. (ועיין להלן כמה שהבאנו מהגרשז"א זצ"ל בהבנתו בדברי משנ"ב אלו).

ערוך השלחן - בספר ערוך השלחן (סימן תקנ"ד סעיף ד) כתב, דבאמת הדבר קשה מאוד לת"ח הלומד, שבע"כ השכל יחשוב קושיא ותירוץ וכיוצא בזה וכו', ובסוף מסיק שמותר ללמוד בדברים המותרים ואפילו בעיון.

החזו"א זצ"ל - בספר ארחות רבינו (חלק ב דף קעה אות ל) כתב שאמר הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם הסטייפלער זצ"ל בשם החזו"א זצ"ל שמה שכתוב שמותר ללמוד גמ' אלו מגלחין וכו' אבל לא בעיון, לא יתכן דבר כזה שיתירו ללמוד גמ' אבל לא בעיון, עכת"ד. ועיין עוד בספר הנ"ל (מהדורא חדשה חלק רביעי דף שלח) שכך כתוב גם בכתבי הגר"ש גריינמן זצ"ל שבעת שישב שאל את החזו"א זצ"ל האם מותר לאבל ללמוד בעיון, והאם מותר לו ללמוד עם עוד אחד (בחברותא), והשיב לו החזו"א זצ"ל שמותר לעיין, וללמוד שנים יחד הוא יותר פשוט להיתר. ועיין עוד בספר קרא עלי מועד (דף עא - בהערות מכת"י של מרן שר התורה שליט"א) שהחזו"א זצ"ל התיר ללמוד דברים הרעים בעיון וגם עם חברותא. (ובספר כאל תערוג - מועדים דף רפד, הביא שמרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל סובר שמותר לומר שיעור בהלכות אבילות בת"ב).

הגרשז"א זצ"ל - בספר הליכות שלמה (בין המצרים דף תל) פסק הגרשז"א זצ"ל כהמשנ"ב (הנ"ל) והוסיף נקודה חשובה מאוד וגדר בדברי המשנ"ב, שהמשנ"ב בדבריו אין כוונתו שילמד רק מקופיא ובשטחיות, אלא ילמד בהבנה, ומה שאסרו הוא רק להעמיק בדברי תורה יותר מכך.

אמנם בספר מעדני שלמה (דף רפט) הביא מהגרשז"א זצ"ל שמותר לאבל ללמוד בעיון (ודלא כמובא בשמו בהליכות שלמה), וכתב, שמעתי מהגרשז"א זצ"ל שיש הרבה דברים המותרים ללמוד אף בימי אבילותו כגון את כל הלכות אבילות, ויש גם הרבה לדון שם. ושאלתיו שלכאורה מותר רק ללמוד פשוטם של דברים ולא לחדש, וענה שיש תשובה של החת"ס (יו"ד סימן שמו) שכתב בימי אבילותו לחותנו הגרע"א ששלח לו שאלה בענין אבילות, וענה לו החת"ס בתקיפות שהוא הרי יודע שאינו דן לעולם בעיון בהלכות אבילות משום סימן רע, אבל כעת כיון שהוא כבר בימי אבילות ידון בדבר. והוסיף הגרשז"א זצ"ל בהתפעלות, דהחת"ס יישב שם ב' קושיות של רע"א, והם מובאים בתשובות של רע"א. (והיה אפשר לומר

שהגרשז"א זצ"ל רק הביא את שיטת החת"ס, אמנם הוא בעצמו סבר אחרת, אבל עיין בספר הנ"ל ובהערות שם שלא משמע כן, ומשמע שהוא הבין שרבו זצ"ל סבר כך למעשה, וצ"ע). ואח"כ מצאתי שבספר הליכות שלמה (בין המצרים דף תלט) כתב לעיין בברכי יוסף (יו"ד סימן שפד סעיף ד) דהחיתר ללמוד הלכות אבילות הוא דוקא כשאינו לומד בעומק ופלפול, שאז אין לו שמחה, ואמר על זה הגרשז"א זצ"ל דנראה שאם רוצה להבין ענינים הנוגעים לו למעשה בדיני אבילות - שפיר יש להתיר ללמוד בעומק ובעיון עד שיהיו הדברים ברורים ומובנים לו כל צרכם. והיה הגרשז"א זצ"ל מציין כדוגמא לענין זה את תשובת החת"ס סופר הנודעת (הנ"ל) שכתב לחותנו הגרע"א זצ"ל בימי אבילותו.

וא"כ יש לחלק שדברים הרעים שאין נוגעים לשאלה להלכה למעשה צריכים ללמוד כפי פשוטן של הדברים, אך שאלה שנוגעת להלכה למעשה מותר אף לעיין בו כפי הצורך. וכנראה שאפילו המשנ"ב היה מודה שאם מסופק האיך לנהוג למעשה בת"ב באיזה דבר וכו' מותר לו לעיין כפי הצורך לדעת את המעשה אשר יעשה - ופשוט.

הגר"ר שמואל קמנצקי שליט"א - בספר קובץ הלכות (פסקי הגר"ר שמואל קמנצקי שליט"א - בין המצרים דף רמט) כתב שמותר ללמוד בדברים הרעים בעיון כדי להבין הדברים על בוריים, אבל להעמיק הרבה לכתחילה בכוונה לחדש אסור, עכת"ד.

ונראה להוסיף על כל הנ"ל, שמי שאינו מסוגל ללמוד מבלי לעיין וקשה עליו לקרוא סיפורים וכדומה, ותמיד מוצא את עצמו לומד בעיון בדברים המותרים, ובלא זה ישב בטל בת"ב, בוודאי שאפשר לסמוך על גדולי הפוסקים הנ"ל שמקילין, כי אין מסיח דעת מהאבילות גדול מזה היושב בטל, שבדרך כלל מביא את האדם להיסח הדעת לגמרי מהאבילות, וזה כמו הבורח מאש קטנה לאש גדולה.

קטנים בת"ת

בשו"ע (סימן תקנ"ד סעיף א) כתב שתינוקות של בית רבן בטילין בו וכו'. ויש לחקור האם האיסור עליהם הוא משום שיש להם שמחה בלימודם, או שהאיסור הוא משום המלמדים אותם שיש להם שמחה במה שמלמדים התינוקות. ואחד מהנפק"מ בזה הוא אם התינוק יכול ללמוד לבד. ומצינו בזה מחלוקת אחרונים, דעיין בט"ז (שם ס"ק א) שכתב, דאיסור של התינוקות בלימוד אין הטעם משום שהם שמחים, דודאי אין להם שמחה, אלא משום המלמד ששמח בד"ת שלומד עמהם. אך במג"א (שם ס"ק ב) כתב דטעם האיסור הוא משום דיש להתינוקות שמחה בלימודם. וכתב בשם הב"ח דאפילו דברים הרעים אסור ללמוד עם התינוק, דעיקר שמחת התינוק הוא במה שיודע לקרות אע"פ שאינו מבין, והמג"א חולק וסובר דמותר לקטנים ללמוד דברים הרעים, אמנם שאר ת"ת אסור. ובביאור הלכה (שם ד"ה בטלים) הביא ראיה מלשון הגמ' (תענית ל.) ש'תינוקות של בית רבן בטילין בו', דמשמע דבטילין לגמרי, וע"כ שאסורין ללמוד הכל, וכדברי הב"ח.

ועיין בפמ"ג (משבצות זהב סימן תקנ"ד ס"ק א - הובא בביאור הלכה סימן תקנ"ד ד"ה בטילים) שכתב שגם הט"ז שהתיר לתינוקות ללמוד בת"ב, מודה בתינוק שהוא גדול קצת ומבין - כגון בן שתים עשרה שנים - דאסור לו ללמוד אלא בדברים הרעים בלבד.

עיי"ש. ועיין בספר מעשה איש (חלק ה דף כא) שכתב שהחזו"א זצ"ל היה לומד עם ילדים גמ' מו"ק בת"ב.

נשים בת"ת

בספר קובץ הלכות (בין המצרים דף רנו) הביא מהגר"ר שמואל קמנצקי שליט"א שאע"ג שהנשים אינן מצוות בלימוד התורה, אפ"ה הדבר פשוט שגם הנשים יש להן שמחה בלימוד התורה, שלכן גם הן אסורות בת"ת בתשעה באב. ובספר מועדי הגר"ח (חלק א דף קסב) הביא ששאלו להגר"ח קנייבסקי שליט"א אם שרי לאשה ללמוד בתשעה באב הלכות ת"ב, שאינה מצווה בת"ת, וענה - מסתבר שמותר.

כתיבת חידושי תורה שנתחדשו לו

בשערי תשובה (סוף סימן תקנד) כתב שנראה דמי שנתחדש לו איזה חידוש - אין לכתבו בתשעה באב, אע"ג דבחוה"מ כתוב להתיר, שאני ת"ב דשמחה היא לו כשכותב חידו"ת, וגם אינו רק יום אחד ואין חשש שמא ישכח. וכן איתא בערוך השלחן (שם סעיף כב). ובהלכות אבילות כתב הערוך השלחן (יו"ד סימן שפד סעיף ה) להתיר לאבל לכתוב חידו"ת שנתחדשו לו. אך יש לציין ששם התירו משום דהאבילות היא ז' ימים, ויש חשש שכחה, משא"כ ת"ב הוא יום אחד ואין חשש שכחה. ומבואר מדבריהם שאם בכל זאת יש איזה חשש שכחה - מותר לכתוב באופן שלא ישכח הדבר.

הוראת הלכה

איתא בפוסקים שאסור להורות הוראה אם לא בהלכות תשעה באב או לחולה הצריך עכשיו או שאר הוראה דחופה הנצרכת, והאיסור הוא משום שצריך לישא וליתן במחשבה בד"ת, ועיין בספר שערי נחמה (דף צח) שכתב שלא יפה עושים אותם השואלים ביום זה את מורי ההוראה כל מיני שאלות שאינן קשורות לתשעה באב, או שאלות שאינן דחופות.

וראיתי שדנו הפוסקים בנוגע לחכם שבא לפניו שאלה בענין מראות, שיש שטענו שיכול להורות בו, דלא חשיב הוראת דין אלא בירור המציאות, ושמה אף מותר לפסוק בו במקומות שאין ללמוד שם כמו בשירותים או קודם ברכת התורה, אך פעמים שגורם לו זה שיתחיל לחשוב בהלכות הנוגעות אליו, וא"כ יהיה אסור לפסוק עליו בשירותים או קודם ברכת התורה - והכל לפי ראות עיני המורה.

לימוד ענייני חול המועד שבפרק אלו מגלחין, ספרי מוסר, הלכות בין המצרים

בספר קרא עלי מועד (דף עב) כתב, שנסתפקנו אם מותר ללמוד ענייני חול המועד שבפרק אלו מגלחין כגון תחילת הפרק, וכן הסוגיא בדף יח:יט, או שחייב לדלגם. ומרן הגר"ר ניסים קרליץ זצ"ל אמר שצריך לדלגם, ומרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר שאין צריך לדלגם, ורק בפסוקי דנחמתא שבירמיה אמר שצריך לדלגם.

ובמאירי (מו"ק כא.) כתב, יראה לי שלא נאסרו דברי תורה לאבל אלא דרך לימוד וגירסא, אבל לעיין בספרים המעוררים לבו של אדם לתשובה לא נאסר, ולא עוד אלא שראוי לעשות כן. עיי"ש. ונראה שנכללים בזה כל ספרי מוסר ויראה וכו',

ונראה שעל זה סומכין כל הדרשנים שדורשים לעורר הלבבות בת"ב ומביאים מדברי חז"ל בדבריהם.

וראיתי מובא שהגרשז"א זצ"ל היה לומד ג"כ הלכות בין המצרים בת"ב.

קריאת פרשת הקרבנות העקידה ושאר פרשיות, איזהו מקומן

בשו"ע (סימן תקנד סעיף ד) כתב שמותר לקרות כל סדר היום ופרשת הקרבנות ומשנת איזהו מקומן וכו'.

ויש לדון באלו שאין אומרים בכל יום 'איזהו מקומן' וסומכים על המקילין, האם מותר להם לקרותו בת"ב, דאפשר דלא חשיב סדר היום לדידהו. ומרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א השיב שלא יקראו (קרא עלי מועד דף עג), וכן איתא בספר שלמי מועד (ענייני ת"ב) בשם הגרשז"א זצ"ל. ולענין פרשת העקידה, פרשת הכיור, תרומת הדשן, ופרשה ראשונה של ק"ש קודם שחרית ב'לעולם יהא אדם', מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א פסק בכולם שלא לאמרו (הובאו דבריו בספר קרא עלי מועד דף עג), אך עיין בספר ערוך השלחן (סימן תקנד סעיף ו) שכתב שמותר לומר פרשת העקידה בת"ב. וכן עיין בקובץ מבית לוי (ענייני בין המצרים - דף לב) שסבר מרן הגר"ר שמואל וואזנר זצ"ל שאומרים פרשת העקידה ופרשת הכיור.

שש זכירות וי"ג אני מאמין

בשו"ת דברי מלכאל (חלק ו סימן ט) כתב בענין אמירת שש הזכירות ואני מאמין בת"ב, הנה 'אני מאמין' ודאי שמותר, דהוי בכלל סדר התפלה שמותר כל מה שנוהג בכל יום וכו', והזכירות נראה ג"כ שאם נוהג לאמרם בכל יום מותר לאמרם אף בת"ב, דלא גרע מהעברת הפרשה (היינו דהבעל קורא מותר לו להכין קריאת התורה של ת"ב) שמבואר באחרונים דשרי אף בחול אם רגיל בכך וכו', ומי שנוהג לומר הזכירות היינו משום שמחמיר על עצמו להזכיר זה בכל יום כדי לקיים מצות עשה של הזכרתם, וא"כ אסור לו לשנות, ואף דלימוד תורה הוי ג"כ מצות עשה ובכ"ז אסור ללמוד בת"ב, היינו משום שאפשר לצאת ידי לימוד התורה כשילמוד בדברים הרעים, אבל בנ"ד א"א לקיים זה רק בקריאת הזכירות, לזה נראה פשוט דמותר.

אמירת תהילים ותפילת רבי נחוניא בן הקנה

במשנ"ב (סימן תקנד ס"ק ז) הביא דעות אם מותר לקרוא תהילים דרך בקשה בת"ב, ובספר ארחות רבינו (חלק ב דף קמב) הביא שהחזו"א זצ"ל התיר (ועיין בספר קרא עלי מועד דף עד מכת"י של מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, שיתכן שלא התיר החזו"א זצ"ל אלא לאשה, כי יש סתירות בזה). ובספר כאיל תערוג (מועדים דף רפג) הביא שמרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל אמר דמטו דהחזו"א זצ"ל אמר שאשה יכולה לומר תהילים בת"ב, ואפשר דאשה שאומרת תהילים אינו נחשב כלימוד תורה שאסור בת"ב, דיסוד האיסור הוא משום שד"ת משמחים לב, וזה רק במי שמצווה. ושמרן שר התורה שליט"א בעת שבא לנחם על פטירת הרבנית ע"ה אמר למרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל שהחזו"א זצ"ל התיר לאחותו לומר תהילים בת"ב, והוסיף הגר"ח שליט"א שיתכן שדווקא לאשה התיר החזו"א זצ"ל כיון שאין על אמירת תהילים שלה שם של דברי תורה - כיון שאינה

דעת כמה מפוסקי זמנינו

ב"ה זכיתי להעלות שאלות בעניינים הנ"ל על שלחן מלכים - 'מאן מלכי רבנן', כמה מפוסקי זמנינו, ונביא כאן את דעתם (לפי סדר א-ב):

מהגאון רבי צבי ובר שליט"א שמעתי דמי שדרכו תמיד להשתמש בעת עשיית צרכיו במגבונים לחים, מותר לו להשתמש בהם אף בתשעה באב.

ולענין אשה הרוחצת בשר וכו' לצורך בישולו בת"ב אחר חצות, אם מותר לה לרחוץ בידיה, או שצריך שתלבש כפפות בעת הרחיצה כדי שלא תרחוץ ידיה, אמר שהסתפק בזה ואין בזה הכרעה ברורה, דאף שנראה לו שצריכה ללבוש, אך אין העולם נוהג כך.

לגבי מי שרוצה ללמוד הדברים המותרים בת"ב בחברותא, אמר שמדרשים וכדו' וודאי שמותר ללמוד אף בחברותא, אך בסוגיות הגמ' במו"ק וכדו', אין לו הכרעה ברורה בזה.

מהגאון רבי יהודה טשזנר שליט"א שמעתי לגבי בית הכנסת שנהגו המתפללים בו לאכול סעודה שלישית בשבת בצוותא, אמר שאף בשבת זו של ערב תשעה באב מותרים לעשות כן.

ובענין אשה המבשלת בת"ב אחר חצות, אם מותר לה לרחוץ הבשר וכו' בידיה או שצריכה כפפות שלא תרחוץ ידיה, אמר שמותר לרחוץ כרגיל בלא כפפות.

ואדם המשתמש תמיד במגבונים לחים לנקות גופו אחרי עשיית צרכיו, אמר שמותר אף בתשעה באב.

מהגאון רבי מאיר סירוטה שליט"א שמעתי שמותר אף בשבת זו לאכול סעודה שלישית בצוותא.

לגבי מי שנוהג בכל בוקר ליטול ידיו ד' פעמים בכל יד, אמר שאף בתשעה באב מותר ליטול כך, אך יקפיד שלא יטול יותר ממקום קשרי אצבעותיו.

לענין כלה בתוך ל' יום, אמר שבזמננו אין היתר לרחוץ פניה.

לגבי השימוש במגבונים לחים לנגב בהם ידיו בתשעה באב, אמר שאסור. ואף באופן שמוציא המים מהמגבונים שכבר אינם בדרגה של טופח על מנת להטפוח אסור להשתמש בהם. אך מי שמשתמש בהם בעשיית צרכיו, אמר שמותר אף בתשעה באב.

מהגאון רבי אברהם שרגא שטיגליץ שליט"א שמעתי שכלה כל ל' יום מחופתה, אף בזמננו מותר לה לרחוץ פניה במים פושרין ואף בקצת סבון.

לענין לקנח התינוק במגבונים לחים, אמר שמותר, ויש שאף התירו לגדולים להשתמש בהם משום שאינם בדרגה של טופח על מנת להטפוח, ולכך בקטן ודאי שיש להקל.

לגבי לימוד בחברותא בעניינים המותרים ללמוד בהם בתשעה באב, אמר שמותר אך לא בדרך פלפול.

אשה המבשלת בת"ב אחר חצות, אם מותר לה לרחוץ האוכל בידיה, או דצריכה ללבוש כפפות שלא תרחוץ ידיה, אמר שאין צריכה ללבוש כפפות ותרחץ האוכל כהרגלה.

לאילו הנוהגים לאכול סעודה שלישית בשבת בצוותא, אמר שאף בשבת זה שהוא ערב תשעה באב מותר לאכול כן.

מצווה ללמוד, אבל איש שמחוייב בת"ת אפשר שאסור בזה. ואמר לו רבינו, דמ"מ גם איש יכול לומר תהילים עכ"פ בתורת תחנונים ולא בתורת ת"ת, ואם התיר החזו"א זצ"ל לאשה - א"כ יש להתיר גם לאיש בתורת תחנונים.

ובשו"ת רבבות אפרים (חלק ג דף תלג) הביא בשם מרן הג"ר **משה פיינשטיין זצ"ל** לאסור, וכן איתא בקובץ מבית לוי (יג דף מה) בשם מרן הג"ר **שמואל וואזנר זצ"ל** שנוהגים שלא לומר תהילים אף מי שיש לו סדר קבוע בכל יום, ומ"מ לצורך חולה וכו' מותר כיון שהוא דרך בקשה. ועיין עוד בספר הליכות שלמה (בין המצרים דף תלו) שכתב, תהלים אין אומרים בתשעה באב (מלבד מי שרגיל לומר בכל יום כמה פרקי תהלים), דעכ"פ הוי קצת כתלמוד תורה, ותשעה באב אסור בת"ת וכו'. וכמו כן התיר **הגרשז"א זצ"ל** לומר פרקי תהלים וכן התפלה שלאחריהם - לזכות רפואת חולים, וכן בעלייה לקבר ביום יארציט החל בתשעה באב.

קריאת שמע שעל המטה

לענין ק"ש שעל המטה - פשטות ההוראה היא שאומרים כל הפסוקי דרחמי, דהוי מסדר היום, וכן ראיתי בשם מרן הג"ר **ניסים קרליץ זצ"ל** (ספר קרא עלי מועד דף עג). ובספר כאיל תערוג (מועדים דף רפא) הביא שמרן **הגראי"ל שטיינמן זצ"ל** היה קורא ק"ש שעל המטה כרגיל. אמנם עיין בספר הנ"ל (דף עד - מכת"י) בשם מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאמר שכמדומה שאין אומרים רק 'פרשה הראשונה' (של ק"ש), 'בידך', ו'המפיל'.

פרק שירה נשמת שיר השירים, ואם קיבלו לאומרים בנדר וקבלה למ' יום

בספר שערי נחמה (דף צז) כתב שאף הרגיל לומר פרק שירה מדי יום - לא יאמרנו בתשעה באב, כי מלבד האיסור של דברי תורה באמירת הפסוקים שבו, אין מתאים לומר שירה ביום זה, וכמו שהביאו הטור והבית יוסף (סימן תקנט) שהיו מקומות שלא אמרו שירת הים בסוף פסוקי דזמרה בתשעה באב, וכתב הב"י שהטעם הוא משום דאין לומר שירה לעת קזאת, והיו מקומות שנהגו לומר במקומה שירת האזינו שמדובר שם על צרות עם ישראל, אבל אין לומר שיר של שמחה, ובפרט שלא נקבע לאמרה בסדר היום. ואף שאנו נוהגים לומר שירת הים בתשעה באב, היינו משום שהיא מסדר היום וכו', אבל אין לומר שירה נוספת שלא ע"פ תקנת חכמינו ז"ל. וכן מי שקיבל על עצמו לימוד מסויים לארבעים יום רצופים, וכיום הוא מצוי בנשים שמקבלות על עצמן לומר פרק שירה שיר השירים או נשמת וכדומה במשך ארבעים יום רצופים, אם זה מהדברים שאסור ללמוד או לומר בת"ב - אין הקבלה דוחה איסור לימוד דברי תורה, ואין שום סגולה בלימוד האסור, ויכול להשלים פרק שירה ושאר הדברים בלילה אחר הצום וכו', וגם כאן נחשב הדבר כאונס משום שא"א להשלים הקביעות ביום תשעה באב, לכן מועיל להשלימו בלילה שאח"כ.